

تحليل ألقاب الإمام علي عليه السلام ودورها في إثبات أفضليته

في مصادر الحديث الشيعية والسنية^١

_____ سيد محمد طاها ميرزابابائي^٢، محمد علي افتخاري بور^٣ _____

الملخص

يهدف هذا البحث إلى تحليل ألقاب الإمام علي عليه السلام ودراسة دورها في إثبات أفضليته بالاستناد إلى مصادر الحديث الشيعية والسنية. تتمثل المسألة الرئيسية للبحث في كيفية استخدام هذه الألقاب بشكل استدلال لإثبات تفوق الإمام الشامل في المجالات العلمية والأخلاقية والمعنوية والقيادية. تعتمد منهجية البحث على المنهج الوصفي التحليلي، ومن خلال الرجوع إلى النصوص الروائية والتاريخية والتفسيرية للمدرستين، تم فحص ألقاب بارزة مثل «أمير المؤمنين»، و«يعسوب الدين»، و«قاسم النار والجنة»، و«أبو تراب»، و«أسد الله» من حيث السند والدلالة. تُظهر النتائج أن هذه الألقاب ليست مجرد ألقاب تشريفية فحسب، بل تعكس الكمالات الذاتية والفريدة للإمام، وتدل بشكل مباشر أو غير مباشر على أفضليته وبالتالي على إمامته. تؤكد هذه الدراسة، مع التأكيد على المكانة الفريدة للإمام علي عليه السلام، على قدرة الألقاب كشواهد متينة في الدراسات الكلامية والحديثية.

المفردات الأساسية: الإمام علي عليه السلام، الألقاب، الأفضلية، مصادر الحديث، الشيعة، أهل السنة.

١. تاريخ الاستلام: ١٦ رجب ١٤٤٧

تاريخ الموافقة: ١١ شعبان ١٤٤٧

٢. طالب في المستوى الخامس، مدرسة مدينة العلم الكاظمية العلمية، يزد، إيران. (الكاتب المسؤول)

seyyedmohammadtahamirzababae@gmail.com

٣. أستاذ وأستاذ مساعد، مدرسة مدينة العلم الكاظمية العلمية، يزد، إيران. partonew71@gmail.com

تحلیل القاب امام علی علیه السلام و نقش آن‌ها در اثبات افضلیت ایشان

در منابع حدیثی شیعه و عامه^۱

سید محمدطاها میرزابابایی^۲، محمدعلی افتخاری پور^۳

چکیده

هدف این پژوهش، تحلیل القاب امام علی علیه السلام و بررسی نقش آنها در اثبات افضلیت ایشان بر پایه منابع حدیثی شیعه و اهل سنت است. مسئله اصلی تحقیق، چگونگی استفاده استدلالی از این القاب برای اثبات برتری همه‌جانبه امام در عرصه‌های علمی، اخلاقی، معنوی و رهبری است. روش تحقیق، توصیفی - تحلیلی بوده و با مراجعه به متون روایی، تاریخی و تفسیری دو مکتب، القاب شاخصی چون «امیرالمؤمنین»، «بعسوب‌الدین»، «قسیم‌النار و الجنة»، «ابوتراب» و «اسدالله» مورد بررسی سندی و معناشناختی قرار گرفته‌اند. یافته‌ها نشان می‌دهد که این القاب، صرفاً عنوان‌هایی تشریفاتی نیستند، بلکه بازتاب‌دهنده کمالات ذاتی و منحصر به فرد امام بوده و به طور مستقیم یا غیرمستقیم، بر افضلیت و در نتیجه امامت ایشان دلالت دارند. این مطالعه ضمن تأکید بر جایگاه بی‌بدیل امام علی علیه السلام، ظرفیت القاب را به‌عنوان شواهدی متقن در مطالعات کلامی و حدیثی برمی‌شمارد.

واژگان کلیدی: امام علی علیه السلام، القاب، افضلیت، منابع حدیثی، شیعه، اهل سنت.

تاریخ تأیید: ۱۱ بهمن ۱۴۰۴

۱. تاریخ دریافت: ۱۶ دی ۱۴۰۴

۲. طلبة پایه پنجم، مدرسه علمیه مدینه‌العلم کاظمیه، یزد، ایران. (نویسنده مسئول)

seyyedmohammadtahamirzababae@gmail.com

partonew۷۱@gmail.com

۳. استاد و معاون پژوهش، مدرسه علمیه مدینه‌العلم کاظمیه، یزد، ایران.

مقدمه

در میان شخصیت‌های برجسته تاریخ اسلام، امام علی علیه السلام جایگاهی ویژه دارد. ایشان که نخستین مسلمان پس از پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله، داماد آن حضرت و یکی از تأثیرگذارترین چهره‌های دینی و سیاسی جهان اسلام به شمار می‌رود، همواره محور بحث‌های عمیق کلامی و حدیثی بوده است. بررسی جایگاه افضلیت ایشان با استناد به منابعی همچون احادیث، قرآن، فضائل فردی، خطبه‌های نهج البلاغه و نیز القاب خاص آن حضرت، از موضوعات مهم در حوزه مطالعات اسلامی است.

یکی از راه‌های اثبات امامت امیرالمؤمنین علیه السلام، اثبات افضلیت ایشان است؛ بدین معنا که اگر ثابت شود ایشان از همگان در همه جهات و شئون برترند و حتی قابل مقایسه با دیگران نیستند، امامت ایشان به طور منطقی نتیجه می‌گیرد. در غیر این صورت، ترجیح بلامرجح یا تقدیم مفضول بر فاضل پیش می‌آید که از نظر عقلی محال است.

افضلیت را می‌توان از طرق گوناگونی چون آیات، روایات پیامبر صلی الله علیه و آله و اقوال صحابه اثبات کرد که هر یک به تنهایی کافی است؛ اما راه دیگری نیز وجود دارد و آن «استفاده از القاب» است. در فرهنگ عربی، القاب هر شخص، جایگاهی ویژه در معرفی هویت و شخصیت او دارد؛ زیرا هر صفتی به لقب تبدیل نمی‌شود. مثلاً کسی که بخشنده‌گی دارد، تنها زمانی لقب «جواد» می‌گیرد که این ویژگی در او چنان برجسته و شناخته شده باشد که نه یک یا چند نفر، بلکه عرف عمومی او را با این صفت بشناسند؛ بنابراین، لقب تنها بیانگر یک وصف گذرا نیست، بلکه دلالت بر ملکه شدن آن ویژگی در فرد دارد. گاهی این القاب را عوام می‌دهند و گاهی فردی که شناختی فراتر از دیگران دارد - مانند پیامبر صلی الله علیه و آله که برترین مرجع شناخت است - آن را اعطا می‌کند.

در فرهنگ اسلامی، القاب افزون بر کارکرد شناسایی، بیانگر ویژگی‌های ممتاز افراد نیز هستند؛ برخی نشان‌دهنده شجاعت، برخی حاکی از علم و دانش، و برخی نمایانگر جایگاه معنوی و الهی فردند. بررسی این القاب می‌تواند درک ما را از افضلیت امام علی علیه السلام تعمیق بخشد و نقش کلیدی ایشان در هدایت امت اسلامی را روشن‌تر سازد.

در این زمینه، پایان‌نامه‌ای با عنوان «القاب امام علی علیه السلام نزد اهل سنت و دلالت آن بر امامت و افضلیت ایشان با روش علامه میر حامد حسین» توسط حسین فرامرزی، و مقاله‌ای با عنوان «تحلیل فضائل امیرالمؤمنین علیه السلام از رهگذر القاب و اوصاف آن حضرت در جوامع روایی اهل سنت» توسط سید محمدرضا فقیه ایمانی نگاشته شده است؛ اما با توجه به عدم بررسی جامع و پرداخت ناکافی به همه جوانب، احساس خلأ در این حیطة همچنان وجود دارد. هدف این مقاله، ارائه‌ای جامع و حاوی نوآوری در این موضوع است تا با تکیه بر القاب امام علی علیه السلام، افضلیت و در نتیجه امامت ایشان اثبات گردد. برای دستیابی به این هدف، پرسش‌های زیر پاسخ داده خواهند شد:

۱. افضلیت امام چیست و چه ضرورتی دارد؟
 ۲. چگونه می‌توان مصداق افضل را شناسایی کرد؟
 ۳. احادیث، روایات و نقل‌های تاریخی، چه القابی را برای امیرالمؤمنین علیه السلام بر شمرده‌اند؟
 ۴. چگونه از طریق این القاب می‌توان افضلیت و امامت حضرت را ثابت نمود؟
- براین اساس، در این مقاله نخست مفهوم القاب در فرهنگ اسلامی بررسی می‌شود. سپس القاب شاخص امام علی علیه السلام از جمله امیرالمؤمنین، یعسوب‌الدین، قسیم‌النار و الجنة، ابوتراب و اسدالله تحلیل خواهد شد و در پایان، با جمع‌بندی مستندات روایی و تاریخی، نتیجه‌گیری ارائه می‌گردد.

۱. مفهوم‌شناسی

۱.۱. تعریف افضلیت

واژه «افضلیت» در زبان عربی از ریشه «فَضَلَ» به معنای برتری، ترجیح و برگزیدگی اخذ شده است. در اصطلاح کلام اسلامی، افضلیت امام به معنای برتری و برگزیدگی وی در صفات و کمالات انسانی نسبت به دیگران است. این امتیاز می‌تواند شامل عرصه‌هایی چون علم، تقوا، عصمت، شجاعت، عدالت، سخاوت و سایر ویژگی‌های برجسته اخلاقی و معنوی باشد که امام را در جایگاهی ممتاز قرار می‌دهد.

افضلیت امام از اصول مهم در نظریه امامت است و در مکتب تشیع به‌عنوان شرطی

اساسی برای تصدی این منصب مطرح می‌شود. براین اساس، امام باید در همه ابعاد کمالی از همگان برتر باشد تا صلاحیت رهبری جامعه اسلامی و هدایت امت را به صورت شایسته دارا گردد. این برتری نه تنها در فضایل اخلاقی و معنوی، بلکه در علم و دانش دینی و نیز توانمندی‌های مدیریتی و اجتماعی باید متجلی باشد.

۱.۲. اهمیت افضلیت در امامت

برتری امام امری صرفاً فردی نیست، بلکه شرطی بنیادین برای تحقق امامت به شمار می‌آید. امام باید افضل باشد تا توان هدایت جامعه به سوی حق و عدالت را داشته باشد و آن را از انحرافات مصون نماید. در غیر این صورت، جایگاه رهبری جامعه اسلامی با تزلزل و آسیب مواجه خواهد شد.

از این رو، اثبات افضلیت امام علی علیه السلام از طریق بررسی القاب و روایات، یکی از مهم‌ترین مباحث کلامی و تاریخی است که به درکی عمیق‌تر از جایگاه ایشان در نظام اسلامی یاری می‌رساند و اساس نظریه امامت را مستحکم می‌سازد.

۱.۳. تعریف القاب در فرهنگ اسلامی

در فرهنگ اسلامی، القاب به عنوان ابزارهایی مهم در شناخت و شناسایی شخصیت‌های دینی و تاریخی کارکرد دارند. این القاب که غالباً بازتاب‌دهنده ویژگی‌های اخلاقی، علمی یا جایگاه اجتماعی افراد هستند، در بسیاری از موارد علاوه بر کارکرد توصیفی، نشان‌دهنده احترام و تکریم جامعه نسبت به دارنده آن نیز هستند. از این رو، تحلیل القاب می‌تواند به درکی عمیق‌تر از منزلت واقعی شخصیت‌های اسلامی و ابعاد مختلف تأثیر آنان یاری رساند.

۱.۴. نقش القاب در شناخت شخصیت‌های اسلامی

القاب در فرهنگ اسلامی، افزون بر کارکرد تمایزبخشی میان افراد، بیانگر فضایل، مقام معنوی و جایگاه اجتماعی دارنده آن نیز هستند. از جمله کارکردهای اصلی القاب می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

۱. بیان فضایل و ویژگی‌های شخصیتی: القاب عموماً بازتاب‌دهنده صفات برجسته افراد هستند. برای نمونه، لقب «امین» برای پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله، گویای راستی و امانت‌داری بی‌همتای

ایشان است.

۲. تأکید بر جایگاه دینی و اجتماعی: برخی القاب نمایانگر مقام والای معنوی یا موقعیت اجتماعی فرد هستند؛ مانند لقب «امیرالمؤمنین» که به امام علی علیه السلام اختصاص یافته و جایگاه رهبری ایشان در جامعه اسلامی را مورد تأکید قرار می‌دهد.

۳. نقش در هویت بخشی تاریخی: القاب در تاریخ اسلام به مثابه ابزاری برای شناسایی و تمایز شخصیت‌ها به کار رفته‌اند. این القاب اغلب بر پایه عملکرد فرد در جامعه یا ویژگی‌های ممتاز او شکل گرفته‌اند.

۴. کاربرد در متون دینی و تاریخی: در قرآن، احادیث و منابع تاریخی، القاب به‌عنوان بخشی از هویت افراد ثبت شده‌اند و از این‌رو در تحلیل‌های علمی و دینی از اعتبار و اهمیتی ویژه برخوردارند.

به این ترتیب، بررسی القاب نه تنها به شناسایی اشخاص، بلکه به درک ابعاد مختلف شخصیت، منزلت و تأثیر آنان در تاریخ اسلام یاری می‌رساند.

۲. تأثیر القاب بر شناخت امام علی علیه السلام

القاب امام علی علیه السلام افزون بر شناساندن شخصیت ایشان، در استدلال بر امامت و افضلیت آن حضرت نیز نقش ایفا می‌کنند. هر یک از این القاب، وجهی از وجوه متعالی وجود ایشان را آشکار می‌سازد و در پیوند با دیگر مستندات تاریخی و دینی، جایگاه بی‌بدیل امام را در منظومه اسلامی تحکیم می‌بخشد. واکاوی دقیق این القاب می‌تواند برتری جامع امام علی علیه السلام را نسبت به دیگر شخصیت‌های اسلامی نشان دهد و کارکرد تعیین‌کننده ایشان در هدایت امت را به روشنی تبیین نماید.

۲.۱. مهم‌ترین جنبه‌های تأثیر القاب بر شناخت امام علی علیه السلام

بررسی القاب امام علی علیه السلام می‌تواند ابعاد گوناگون شخصیت و جایگاه ایشان را روشن سازد. مهم‌ترین جنبه‌های این تأثیر را می‌توان در محورهای زیر دسته‌بندی کرد:

۱. نقش القاب در اثبات امامت: برخی القاب، به‌ویژه «امیرالمؤمنین»، «یعسوب‌الدین» و «قسیم النار و الجنة»، دلالت بر جایگاه رهبری و هدایت‌گری امام علی علیه السلام در امت اسلامی

دارند و به تعیین سرنوشت اخروی انسان‌ها اشاره می‌کنند.

۲. نقش القاب در تبیین فضایل اخلاقی: لقب‌هایی چون «ابوتراب» و «اسدالله» بیانگر صفاتی همچون زهد، تواضع، شجاعت و فداکاری بی‌مانند آن حضرت در راه اسلام هستند.
 ۳. نقش القاب در تأکید بر علم و دانش: امام علی علیه السلام با وصف «باب علم پیامبر صلی الله علیه و آله» شناخته می‌شوند و القاب ایشان بر این جنبه عظیم علمی و مرجعیت دینی ایشان تأکید دارد.
 ۴. نقش القاب در بازشناسی جایگاه تاریخی: ثبت این القاب در متون معتبر تاریخی و حدیثی، اهمیت سترگ امام را در تحولات تاریخ اسلام نشان می‌دهد و جایگاه ایشان را به‌عنوان محوری بی‌بدیل تثبیت می‌کند.
- این وجوه در مجموع، تصویری جامع و مستند از برتری امام علی علیه السلام ارائه می‌دهند و در استدلال بر امامت ایشان کارکردی کلیدی خواهند داشت.

۳. افضلیت از نظر علم کلام شیعی

از دیدگاه متکلمان شیعی، افضلیت به معنای برتری امام در صفاتی چون تقوا، عدالت، علم و شجاعت نسبت به همگان است. برخی از ایشان علاوه بر این ویژگی‌ها، برتری در عبادت و بهره‌مندی بیشتر از پاداش الهی را نیز ذکر کرده‌اند. براین اساس، اعتقاد بر آن است که امام معصوم باید داناترین، باتقواترین، عادل‌ترین، شجاع‌ترین، سخاوتمندترین و صبورترین فرد دوران خویش باشد تا الگویی کامل برای پی‌روی جامعه اسلامی باشد.

چنان‌که مظفر اشاره کرده است، لازم نیست امام در امور مادی و دنیوی همچون ثروت یا مقام اجتماعی از دیگران برتر باشد؛ زیرا هدف از افضلیت، پیروی حقیقی و ایمان به امام است، نه اطاعت ظاهری و مبتنی بر مزیت‌های گذرای دنیوی. (مظفر، ۱۴۲۲ق، ج ۴، ص ۲۴۰)

علمای شیعه در مورد افضلیت به‌عنوان شرط ضروری امامت اجماع دارند و برای اثبات آن دلایل عقلی و نقلی متعددی اقامه کرده‌اند که در ادامه به برخی از آنها اشاره خواهد شد.

۳.۱. دلایل عقلی

الف) امام از جهت فضایل و کمالات نسبت به دیگران در یکی از سه حالت ممکن قرار

دارد: برتر، پایین‌تر یا برابر. در صورت تساوی، انتخاب یکی از دو فرد هم ترد بدون جهت‌گیری رجحان بخش، مصداق «ترجیح بلا مرجح» خواهد بود که عقلاً محال است و از ساحت حکمت الهی صادر نمی‌گردد. اگر نیز امام از دیگران پایین‌تر باشد، تقدیم مفضول بر فاضل، عملی قبیح و نارواست؛ بنابراین، تنها گزینه معقول و پذیرفتنی، برتری امام در همه ابعاد کمالی است. (محقق حلی، ۱۴۱۴ق، ص ۲۰۶؛ علامه حلی، ۱۳۸۲ش، ص ۱۸۷؛ فاضل مقداد، ۱۴۲۲ق، ص ۳۳۳؛ بحرانی، ۱۴۰۵ق، ص ۱۲۵)

ب) باتوجه به ضرورت عصمت برای امام - که در جای خود به اثبات رسیده - و از آنجاکه عموم مردم فاقد این ویژگی هستند، شخص معصوم به حکم عقل از غیر معصوم برتر است. در نتیجه، امامت باید به فردی اعطا شود که از همگان افضل و دارای مقام عصمت باشد. (بحرانی، ۱۴۱۷ق، ص ۶۵)

۳.۲. دلایل نقلی

آیات قرآن و روایات معصومین علیهم‌السلام نیز بر ضرورت افضلیت امام دلالت دارند. از جمله این مستندات می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

- آیات قرآن

۱. آیه ۳۵ سوره یونس: «قُلْ هَلْ مِنْ شُرَكَائِكُمْ مَنْ يَهْدِي إِلَى الْحَقِّ قُلِ اللَّهُ يَهْدِي لِلْحَقِّ لِمَنْ يَشَاءُ يُهْدِي إِلَى الْحَقِّ أَحَقُّ أَنْ يُتَّبَعَ أَمَّنْ لَا يَهْدِي إِلَّا أَنْ يُهْدَىٰ فَمَا لَكُمْ كَيْفَ تَحْكُمُونَ»

ترجمه: بگو: آیا از معبودان شما کسی هست که به سوی حق هدایت کند؟ بگو: خداست که به حق رهنمون می‌شود. آیا پس کسی که به حق راه می‌نماید سزاوارتر است که پیروی شود، یا آنکه خود راه نمی‌یابد مگر آنکه هدایتش کنند؟ شما را چه شده است، چگونه داوری می‌کنید؟

۲. آیه ۱۱۹ سوره توبه: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَكُونُوا مَعَ الصَّادِقِينَ»

ترجمه: ای کسانی که ایمان آورده‌اید، از خدا پروا کنید و با راست‌گویان باشید.

۳. آیه ۹ سوره زمر: «أَمَّنْ هُوَ قَانِتٌ آنَاءَ اللَّيْلِ سَاجِدًا وَقَائِمًا يَحْذَرُ الْآخِرَةَ وَيَرْجُو رَحْمَةَ رَبِّهِ

قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ إِنَّمَا يَتَذَكَّرُ أُولُو الْأَلْبَابِ»

ترجمه: آیا کسی که در تمام ساعات شب به عبادت می‌ایستد و سجده می‌کند، درحالی که

از آخرت می‌هراسد و به رحمت پروردگارش امید دارد [برتر است]؟ بگو: آیا آنان که می‌دانند با آنان که نمی‌دانند برابرند؟ تنها خردمندان پند می‌پذیرند.

این آیات به ترتیب بر ترجیح هدایتگر به سوی حق بر کسی که خود محتاج هدایت است، لزوم همراهی با صادقان و برتری عالم بر جاهل تصریح می‌کنند که همگی در مقام اثبات، دلالت بر اولویت و برتری فرد افضل دارند.

- روایت

در حدیثی مشهور از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله آمده است: «مَنْ أَمَّ قَوْمًا وَفِيهِمْ مَنْ هُوَ أَعْلَمُ مِنْهُ لَمْ يَزَلْ أَمْرُهُمْ إِلَى السَّفَالِ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ» (صدوق، ۱۳۶۴ش، ص ۲۰۶؛ طوسی، ۱۳۶۵ش، ج ۳، ص ۵۶)

ترجمه: هر کس گروهی را پیشوایی کند در حالی که در میان آنان کسی دانایتر از او باشد، کارشان همواره رو به تباهی خواهد رفت تا روز قیامت.

این روایت به صراحت، تقدیم مفضول (فرد فروتر) بر فاضل (برتر) را امری ناپسند و عامل انحطاط معرفی می‌کند و مؤید دلایل عقلی پیش گفته است.

مجموعه این آیات و روایت، با محوریت لزوم تبعیت از هدایتگران راستین، همراهی با صادقان و اولویت عالم بر جاهل، بر ضرورت افضلیت امام در عرصه رهبری دینی تأکید می‌ورزد و انتخاب فرد غیر افضل را به‌عنوان امام، مخالف حکم عقل و نقل می‌نماید.

۴. دیدگاه اهل سنت درباره افضلیت امام

در میان متکلمان و فقهای اهل سنت، دیدگاه‌ها درباره ماهیت امامت و شرط افضلیت یکسان نیست.

دیدگاه‌های علمای اهل سنت درباره جواز امامت مفضول با وجود افضل را می‌توان در چند دسته کلی جای داد. اکثر آنان، با تأکید بر اولویت ذاتی افضل، نصب مفضول را در صورت وجود موانعی خاص جایز می‌شمردند. برای نمونه، باقلانی (آییش، ۱۹۶۶م، ج ۱، صص ۵۴-۵۵) و امام الحرمین جوینی (آییش، ۱۹۶۶م، ج ۱، صص ۲۸۱-۲۸۲) بروز فتنه یا هرج و مرج را عذری موجه برای این عدول می‌دانند. ابوالحسن قلانسی (قاسمی، ۱۹۸۷م، ج ۱، ص ۳۲۸) و بیشتر معتزله (آییش، ۱۹۶۶م، ج ۱، ص ۱۴۱) نیز بر این شرط گذاری کلی

صححه می‌گذارند. ابویعلی فراء (ابن فراء، ۱۴۱۴ق، ص ۷) موارد عذر را گسترده‌تر شمرده و غیبت، بیماری یا مقبولیت بیشتر مفضول را نیز به آن می‌افزاید. در سوی دیگر، تفتازانی (تفتازانی، ۱۴۱۲ق، ج ۵، ص ۲۳۳) اساساً شرط افضل بودن را لازم نمی‌داند. این طیف نظر با دیدگاه منسوب به ابوبکر بن ابی‌قحافه تکمیل می‌شود که بر اساس نقل حلبی (حلبی، ۱۴۲۷ق، ج ۳، ص ۳۵۸)، با استناد به مصلحت اداره بهتر امور، حتی بدون شرط وجود عذر خاص، قائل به جواز امامت مفضول است.

باین حال، شمار قابل توجهی از عالمان اهل سنت به فضایل ویژه و منحصر به فرد امام علی علیه السلام اذعان داشته و او را از برجسته‌ترین صحابه پیامبر صلی الله علیه و آله می‌شمارند. محدثان نامداری همچون بخاری (۱۹۸۴م، ج ۵، صص ۲۲-۲۴)، مسلم (۱۴۱۲ق، ج ۷، صص ۱۲۰-۱۲۴) و احمد بن حنبل (هشمی، ۱۴۲۲ق، ج ۹، ص ۱۴۶) در جوامع حدیثی خود به جنبه‌هایی از علم، شجاعت و عدالت امام علی علیه السلام تصریح کرده‌اند. در عین حال، دیدگاه رسمی اهل سنت معمولاً فضیلت مطلق را تنها به پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله اختصاص می‌دهد و در زمینه خلافت، تقدم ابوبکر و عمر بر امام علی علیه السلام را می‌پذیرد.

این تفاوت آرای تا اندازه‌ای ریشه در تحولات تاریخی و سیاسی پس از رحلت پیامبر صلی الله علیه و آله دارد که بر چگونگی تثبیت خلافت و جایگاه امام علی علیه السلام تأثیر نهاده است. همچنین، رویکرد غالب در منابع اهل سنت، تمرکز بر ظواهر روایات و پرهیز از تحلیل عمیق مفاهیمی مانند فضیلت در حوزه امامت است.

۵. فضیلت امامان شیعه

بر اساس دیدگاه علمای شیعه، امامان دوازده‌گانه پس از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله از همه مخلوقات - اعم از پیامبران، فرشتگان و دیگر انسان‌ها - برتر و افضل شناخته می‌شوند. روایات دال بر این فضیلت، در حد «مستفیض» و بلکه «متواتر» دانسته شده‌اند. علامه مجلسی معتقد است هرکس در احادیث مربوطه تأمل کند، بدون تردید به برتری پیامبر صلی الله علیه و آله و ائمه اطهار علیهم السلام اعتراف خواهد کرد و تنها ناآشنایی با این روایات می‌تواند موجب انکار چنین جایگاهی گردد؛ به گفته وی، اخبار این باب فراتر از حد شمارش است (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۲۶، صص ۲۹۷-۲۹۸).

در روایتی که امام رضا علیه السلام از امام علی علیه السلام و ایشان از پیامبر صلی الله علیه و آله نقل کرده، آمده است: «یا عَلِيُّ! إِنَّ اللَّهَ فَضَّلَ الْأَنْبِيَاءَ عَلَى الْمَلَائِكَةِ الْمُقَرَّبِينَ، وَفَضَّلَنِي عَلَى جَمِيعِ الْأَنْبِيَاءِ، وَالْفَضْلُ بَعْدِي لَكَ يَا عَلِيُّ وَلِلْأُمَّةِ مِنْ بَعْدِكَ، إِنَّ الْمَلَائِكَةَ خُدَامُنَا وَخُدَامُ مُجِبِّيْنَا.» (ابن بابویه، ۱۳۷۳ش، ج ۱، ص ۲۰۴)

در زمینهٔ افضلیت امام علی علیه السلام نسبت به دیگر صحابه و مردم نیز ادله‌ای متعدد از قرآن و سنت ارائه شده است. برای نمونه، علامه حلی در «کشف المراد» (حلی، ۱۴۱۳ق، ص ۲۱۲) بیست و پنج دلیل و ابن میثم بحرانی در کتاب «النجاة فی القیامة» (۱۴۱۷ق، ص ۸۱) ده دلیل در این زمینه برشمرده‌اند که از جمله آنها می‌توان به آیهٔ مباحله، آیهٔ مودت، حدیث طبر، حدیث منزلت و حدیث رایت اشاره کرد.

شایان ذکر است که این دیدگاه در میان برخی از مکاتب کلامی دیگر نیز طرف‌دارانی داشته است؛ چنان‌که گفته شده همهٔ معتزلیان بغدادی - از جمله ابن ابی‌الحدید، شارح نهج‌البلاغه (مهدوی دامغانی، ۱۳۷۵ش، ج ۱، ص ۱۱) - و گروهی از معتزلیان بصری نیز امام علی علیه السلام را از خلفای سه‌گانه و دیگر صحابه افضل می‌دانسته‌اند.

۶. بررسی سندی و معنایی القاب امام علی علیه السلام

برای شناخت مصداق افضل پس از پیامبر صلی الله علیه و آله، ضروری است با رویکردی واقع‌نگر به نقل‌های تاریخی معتبر مراجعه شود. در مطالعهٔ زندگی اشخاص، کسی را می‌توان برتر شمرد که پیامبر صلی الله علیه و آله بیشترین توجه را به او داشته، او نخستین و بهترین یاور رسول خدا باشد و بالاترین سطح فرمان‌برداری از دستورات دینی را نشان داده باشد. این شواهد را می‌توان از طریق روایات و گزارش‌های مستند تاریخی استخراج کرد. باین حال، یکی از راه‌های مشخص‌تر برای تشخیص مصداق افضل، بررسی القاب اختصاصی اوست. فردی که بهترین و والاترین القاب را نه تنها از سوی مردم، بلکه از زبان پیامبر صلی الله علیه و آله و در مواردی با اشاره‌های الهی دریافت کرده باشد، به طور طبیعی از دیگران ممتاز خواهد بود.

در ادامه، برخی از القاب امام علی علیه السلام یاد می‌شود که تنها نمونهٔ کوچکی از دریای بی‌کران فضایل آن حضرت است و می‌تواند دلیلی روشن بر اثبات افضلیت ایشان به شمار آید. براین اساس، می‌توان تحلیل تفصیلی هر یک از این القاب را آغاز کرد. در این بخش، پنج

لقب مهم امام علی علیه السلام مورد بررسی قرار گرفته و ارتباط آن‌ها با جایگاه بلند ایشان در اسلام تبیین خواهد شد.

۱. ۶. لقب «امیرالمؤمنین»

لقب «امیرالمؤمنین» به معنای فرمانده مؤمنان، یکی از برجسته‌ترین و خاص‌ترین القاب امام علی علیه السلام است که پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله به طور مشخص به ایشان اعطا نمودند و هیچ یک از خلفای دیگر به این عنوان خوانده نشده‌اند.

بررسی سندی:

در منابع اهل سنت: در صحیح بخاری حدیثی از پیامبر صلی الله علیه و آله نقل شده است: «عَلِيٌّ وَوَلِيُّ الْمُؤْمِنِينَ» (بخاری، ۱۹۸۴م، ص ۳۹۵).

در منابع شیعه: این لقب به فراوانی در متون روایی و تاریخی شیعه آمده است. برای مثال، در کتاب «الإرشاد» شیخ مفید تصریح شده که لقب امیرالمؤمنین ویژه علی بن ابی طالب علیه السلام است و صحابه نیز این حقیقت را پنهان نمی‌کرده‌اند (مفید، ۴۱۱ق، ج ۱، ص ۴۷). همچنین در «بحارالأنوار» علامه مجلسی، در گزارش شهادت آن حضرت، بارها از این لقب استفاده شده است (مجلسی، ۱۱۱۰ق، ج ۴۲، ص ۲۸۲).

دلایل اهمیت لقب امیرالمؤمنین:

۱. تأکید بر ولایت و امامت: این لقب بیانگر جایگاه رهبری معنوی و سیاسی امام علی علیه السلام بر جامعه اسلامی است.
۲. ارتباط با حدیث غدیر: در واقعه غدیر خم، پیامبر صلی الله علیه و آله با صراحت ولایت امام علی علیه السلام را اعلام کردند و این لقب را برای ایشان به کار بردند.
۳. ثبت تاریخی انحصاری: منابع معتبر تاریخی و حدیثی، از جمله موسوعه «الغدیر» علامه امینی، بر اختصاص این لقب به امام علی علیه السلام و عدم تطبیق آن بر دیگران تأکید دارند.

۲. ۶. لقب «يعسوب الدين»

لقب «يعسوب الدين» به معنای «رهبر و پیشوای دین»، از القاب برجسته امام علی علیه السلام است که نقش هدایتگری ایشان در امت اسلامی را نمایان می‌سازد.

بررسی سندی:

در منابع شیعه: در حکمت ۳۱۶ نهج البلاغه، امام علی علیه السلام می فرماید: «أَنَا يَعْسُوبُ الْمُؤْمِنِينَ وَ الْمَالُ يَعْسُوبُ الْفَجَّارِ». این تعبیر نشان دهنده رهبری بی بدیل ایشان بر مؤمنان است و پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله نیز حضرت علی علیه السلام را با همین لقب ستوده اند.

در منابع اهل سنت: اگرچه این لقب کمتر در متون اهل سنت انعکاس یافته، در برخی منابع حدیثی و تفسیری به آن اشاره شده است. برای نمونه، ابن ابی الحدید در شرح نهج البلاغه، در ذیل حدیثی که پیامبر صلی الله علیه و آله علی علیه السلام را «يَعْسُوبُ الدِّينِ وَ يَعْسُوبُ الْمُؤْمِنِينَ» خوانده است، توضیح داده که این لقب به معنای ریاست و سرپرستی مؤمنان است (ابن ابی الحدید، بی تا، ج ۲، ص ۳۵۰). همچنین در منابعی مانند مسند احمد و المصنف ابن ابی شیبیه، روایاتی حاکی از فضایل امام علی علیه السلام و القاب وی از جمله «يعسوب الدين» نقل شده است. (ابن مردویه، ۱۴۲۴ق، ص ۶۶)

در حدیثی منسوب به پیامبر صلی الله علیه و آله نیز آمده است: «هُوَ يَعْسُوبُ الْمُؤْمِنِينَ» که در برخی کتب اهل سنت نیز ثبت شده است.
معنای لقب يعسوب الدين:

۱. نقش رهبری در هدایت امت: این لقب بر جایگاه امام به عنوان پیشوای معنوی و دینی جامعه اسلامی تأکید دارد.

۲. نمایانگر علم گسترده: لقب يعسوب الدين همچنین بیانگر دانش عمیق و بی نظیر امام علی علیه السلام در حوزه های دینی و اجتماعی است.

۳. ۶. لقب «قسیم النار و الجنة»
لقب «قسیم النار و الجنة» گویای نقش امام علی علیه السلام در تعیین سرنوشت اخروی انسان ها بر اساس میزان پیروی یا مخالفت با ایشان است.

بررسی سندی:

در منابع شیعه: حدیث «قسیم النار و الجنة» با تکرار نقل شده و امام علی علیه السلام به عنوان معیار تقسیم بهشت و دوزخ معرفی گردیده است.

خزاز رازی در «کفایة الأثر» از ابن عباس روایت می‌کند که پیامبر ﷺ فرمود: «یا عَلِيُّ!... وَ أَنْتَ قَسِيمُ الْجَنَّةِ وَ النَّارِ تُدْخِلُ مُجِيبِكَ الْجَنَّةَ وَ مُبْغِضِيكَ النَّارَ» (خزاز رازی، ۱۴۰۱ش، ص ۱۵۶).

علامه مجلسی نیز این روایت را در «بحارالأنوار» با اسناد متعدد آورده است (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۴۲، ص ۲۸۲).

امام رضا ﷺ به این لقب اشاره کرده و مبنای آن را محبت و دشمنی نسبت به علی ﷺ دانسته‌اند (ابن بابویه، ۱۳۷۳ش، ج ۲، ص ۱۰).

در منابع اهل سنت: این لقب با تعابیر مشابهی هرچند کمتر مورد توجه، در منابع اهل سنت نیز منعکس شده است:

زمخشری در «الفائِق فی غریب الحدیث» نقل می‌کند که امام علی ﷺ فرمود: «أَنَا قَسِيمُ النَّارِ». (زمخشری، ۱۴۱۷ق، ج ۳، ص ۹۷)
همچنین در «مناقب ابن مغزلی» به این لقب اشاره شده است. (ابن مغزلی، ۱۴۲۶ق، ص ۱۲۳)

دلایل اهمیت لقب:

۱. ارتباط با عدالت الهی: این لقب نشان می‌دهد امام علی ﷺ تجلّی معیار حق و عدل الهی در تشخیص نهایی سرنوشت انسان‌ها هستند.

۲. مستند به احادیث نبوی: پیامبر ﷺ در روایات متعدد، امام علی ﷺ را با این وصف خطاب کرده‌اند.

۳. مفهوم عمیق در اندیشه شیعی: این لقب در منظومه اعتقادی شیعه بر جایگاه محوری امام در سعادت و شقاوت اخروی تأکید دارد.

۴. ۶. لقب «ابوتراب»

لقب «ابوتراب» که از سوی پیامبر اسلام ﷺ به امام علی ﷺ اعطا شد، از القاب پراهمیت و دارای دلالت‌های عرفانی و معنوی است. این لقب به معنای «پدر خاک» یا «همنشین خاک» بوده و نمادی از زهد، تواضع و بی‌اعتنایی به دنیا و نیز پیوند ژرف ایشان با عالم معنا و طبیعت است.

بررسی سندی:

در منابع شیعه: این لقب با روایات متعدد در کتب معتبر شیعه ثبت شده است. به عنوان نمونه: شیخ صدوق در «علل الشرایع» از عبدالله بن عباس نقل می‌کند که پیامبر ﷺ هنگامی که امام علی ﷺ را در حالی که خاک بر بدنش نشسته بود دیدند، فرمود: «قُمْ يَا أَبَا تُرَابٍ». همچنین اشاره شده که این لقب اشاره به مقام «صاحب الأرض» و «حجت خدا» بودن ایشان دارد. (ابن بابویه، ۱۳۸۵ق، ج ۱، ص ۱۵۶)

علامه مجلسی در «بحار الأنوار» این روایت را آورده و علت دیگر آن را نشانی از تسلیم و خاکساری پیروان حقیقی امام علی (ع) دانسته است (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۳۵، ص ۵۱). امینی نیز در «الغدیر» به تفصیل به بررسی این لقب و احادیث مربوط به آن پرداخته است (امینی، ۱۳۷۲ق، ج ۶، صص ۳۳۷-۳۳۸).

معناشناسی و ابعاد لقب ابوتراب:

۱. تأکید بر زهد و ساده‌زیستی: امام علی ﷺ به عنوان الگوی زهد در اسلام شناخته می‌شود. این لقب - که در روایتی هم‌زمان با خوابیدن ایشان بر خاک به ایشان داده شد - بر بی‌اعتنایی به زخارف دنیوی و زندگی بی‌آلایش ایشان دلالت دارد.

۲. پیوند با جهان‌بینی عرفانی: در عرفان اسلامی، خاک نماد فروتنی، فنا در ذات الهی و برائت از تکبر است. لقب ابوتراب می‌تواند تجلی مقام عرفانی امام به عنوان «انسان کامل» و رسیدن به حقیقت توحید دانسته شود.

۳. نشانه نزدیکی به حقیقت الهی: در برخی تفاسیر، این لقب به معنای «صاحب زمین» و «حجت خدا بر اهل زمین» آمده است که بیانگر مقام ولایی و واسطه فیض بودن امام است. در آیات قرآن (مانند سوره قلم) نیز به گونه‌ای به این مفهوم اشاره شده که گویای جایگاه رفیع امام در نظام آفرینش است.

۵. ۶. لقب «اسدالله»

لقب «اسدالله» به معنای «شیر خدا»، نماد شجاعت و توانایی رزمی بی‌همتای امام علی ﷺ است. ایشان در جنگ‌های سرنوشت‌سازی چون بدر، احد و خیبر، نقشی محوری در

پیروزی مسلمانان ایفا کردند و به پاس دلآوری‌های ممتاز، این لقب را از پیامبر اسلام ﷺ دریافت نمودند.

بررسی سندی:

در منابع شیعه: در «الکافی» - از کتب اربعه شیعه - آمده است: «عَلِيٌّ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ وَ أَسَدُ اللَّهِ الْغَالِبِ» بر ستون عرش نوشته شده است (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۱، ص ۲۲۴). علامه مجلسی نیز در «بحارالأنوار» این لقب را به امام نسبت داده و آن را نشانه شجاعت و غلبه دانسته است (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۳۹، ص ۷۳). در احادیث دیگری، پیامبر ﷺ امام علی ﷺ را با عنوان «اسدالله» و «اسد الرسول» ستوده است.

در منابع اهل سنت: اگرچه در برخی روایات اهل سنت لقب «اسدالله» به حمزه بن عبدالمطلب نسبت داده شده (ابن اثیر، ۱۳۸۵ق، ج ۱، ص ۲۵۰)، اما در منابع دیگری همانند «الفائق» زمخشری، از قول پیامبر ﷺ آمده که ایشان علی ﷺ را به دلیل شجاعت و دلآوری، «اسدالله» خوانده است (زمخشری، ۱۴۱۷ق، ج ۳، ص ۹۷).

دلایل اهمیت لقب اسدالله:

۱. نقش محوری در جنگ‌های اسلام: امام علی ﷺ در بسیاری از نبردهای صدر اسلام حضوری تعیین‌کننده داشتند.
۲. تأکید بر شجاعت و توان رزمی: این لقب گویای برتری ایشان در میدان نبرد و دفاع از اسلام است.
۳. مستند به احادیث نبوی: انتساب این لقب از زبان پیامبر ﷺ، بر جایگاه ویژه امام در سپاه اسلام مظهر تأیید می‌زند.

۶.۶. سایر القاب

علاوه بر القاب پیش‌گفته، امام علی ﷺ به القاب دیگری نیز شهرت دارند که هر یک بر بعدی از ابعاد شخصیتی ایشان دلالت می‌کند، از جمله:

- سراج المنیر (چراغ فروزان)
- سید العرب و سید المرسلین (سرور عرب و فرستادگان)

- شاهد لرسول الله (گواه پیامبر خدا)

این القاب نیز در منابع متعدد روایی و تاریخی ثبت شده‌اند و می‌توانند در ادامه مورد بررسی تفصیلی قرار گیرند.

۶.۷. جمع‌بندی

بررسی معناشناختی و سندی القاب امام علی علیه السلام نشان می‌دهد که هر یک از این القاب، بُعدی خاص از کمالات گسترده و امتیازات بی‌همتای ایشان را نمایان می‌سازد. در مجموع، این القاب تصویری جامع و منسجم از افضلیت آن حضرت در عرصه‌های گوناگون علمی، اخلاقی، معنوی، سیاسی و نظامی ارائه می‌دهند.

از این رو، القاب امام علی علیه السلام را نمی‌توان صرفاً عناوینی تشریفاتی یا توصیفی دانست، بلکه آن‌ها نشانه‌هایی عینی و مستند از برتری ذاتی و شئون امامت ایشان به شمار می‌آیند که در منابع معتبر روایی و تاریخی هر دو مکتب شیعه و اهل سنت با فراوانی و تأکید ثبت شده‌اند. این شبکه به هم پیوسته از القاب، خود شاهدی متقن بر انحصار مقام افضلیت در شخصیت امام علی علیه السلام و دلالتی روشن بر ضرورت امامت ایشان است.

۷. مقایسه القاب امام علی علیه السلام با دیگر شخصیت‌های اسلامی

بررسی مقایسه‌ای القاب امام علی علیه السلام با دیگر چهره‌های برجسته اسلامی حاکی از آن است که ایشان از امتیازات و ویژگی‌های منحصر به فردی برخوردار بودند که برتری و افضلیت ایشان را به صورت عینی تأیید می‌کند.

این القاب نه تنها بازتاب‌دهنده فضایل اخلاقی، علمی و معنوی امام هستند، بلکه جایگاه رهبری و هدایتگری ایشان در امت اسلامی را نیز مشخص می‌سازند.

باتوجه به محدودیت حجم پژوهش حاضر، مقایسه تفصیلی القاب امام علی علیه السلام با سایر شخصیت‌ها در این مقاله صورت نگرفت؛ از این رو، انجام پژوهش‌های مستقل و تخصصی در این زمینه می‌تواند به درک عمیق‌تر ابعاد این موضوع بینجامد.

بررسی القاب امام علی علیه السلام نشان می‌دهد که این القاب فراتر از توصیف‌های تشریفاتی، بیانگر ویژگی‌های ذاتی، کمالات علمی و معنوی و نیز جایگاه رهبری بی‌بدیل ایشان هستند.

این عناوین در متون معتبر تاریخی و حدیثی دو مکتب اسلامی، به‌عنوان شواهدی مستند بر امامت و افضلیت امام علی علیه السلام ثبت شده و در استدلال بر برتری ایشان نقشی کلیدی ایفا می‌کنند که نباید از آن غفلت نمود.

نتیجه‌گیری

بررسی جامع افضلیت امام علی علیه السلام با استناد به القاب ایشان در منابع روایی شیعه و اهل سنت نشان می‌دهد که این القاب حامل معانی عمیق و چندبعدی هستند و برتری و برگزیدگی آن حضرت را در عرصه‌های علمی، اخلاقی، معنوی و سیاسی به‌وضوح نمایان می‌سازند. از منظر شیعه، افضلیت امام علی علیه السلام شرطی اساسی برای امامت به شمار می‌آید و این برتری در همه کمالات انسانی از جمله علم، عدالت، تقوا، شجاعت و سخاوت متجلی است. آیات قرآن کریم - همچون آیه مباحله و آیه ولایت - همراه با احادیث متواتری چون حدیث غدیر، به‌عنوان اسناد مستحکم این امتیاز شناخته می‌شوند. افزون بر این، القاب متعددی که در متون شیعی به امام علی علیه السلام نسبت داده شده، دلالتی روشن بر افضلیت ایشان دارد. در میان اهل سنت نیز هر چند افضلیت مطلق به‌عنوان شرط امامت پذیرفته نیست و دیدگاه‌ها درباره خلافت ایشان متفاوت است، اما بسیاری از عالمان این مکتب به فضایل و جایگاه والای امام علی علیه السلام اذعان داشته و ایشان را از برترین صحابه پیامبر صلی الله علیه و آله می‌دانند. القاب و مناقب آن حضرت در منابع اهل سنت نیز به‌عنوان نشانه‌هایی برجسته از شخصیت وی مورد توجه قرار گرفته است. بررسی سندی و تاریخی این القاب حاکی از آن است که این عناوین در منابع معتبر و گاه متواتر دو مکتب ثبت شده و هر یک به‌گونه‌ای بر امتیازات و کمالات امام دلالت دارند. تحلیل معناشناختی آن‌ها نیز تأکید می‌کند که این القاب صرفاً عنوان‌هایی تشریفاتی نیستند، بلکه حامل مفاهیم ژرف و گسترده‌ای در حوزه برتری‌های علمی، اخلاقی، معنوی و سیاسی ایشان هستند.

در پایان، افضلیت امام علی علیه السلام از گذرۀ استدلال‌های عقلی، قرآنی و روایی به اثبات می‌رسد و القاب ایشان به‌عنوان شواهدی گویا بر این برتری عمل می‌کنند. این موضوع علاوه بر تبیین جایگاه رفیع امام علی علیه السلام، در فهم مفهوم امامت و رهبری در اسلام نقشی

اساسی ایفا می نماید و می تواند زمینه گفت و گوهای علمی و اعتقادی سازنده میان پیروان دو مذهب را فراهم آورد.

منابع و مأخذ

* قرآن کریم.

* نهج البلاغه.

۱. ابن اثیر، علی بن محمد. (۱۳۸۵ق). الكامل فی التاریخ. بیروت: دار صادر.
۲. ابن بابویه، محمد بن علی. (۱۳۷۳ش). عیون اخبار الرضا علیه السلام. مترجم: علی اکبر غفاری و حمیدرضا مستفید. بی جا: بی نا.
۳. _____ . (۱۳۶۴ش). ثواب الأعمال و عقاب الأعمال. (چاپ دوم). قم: الشریف الرضی.
۴. _____ . (۱۳۸۵ق). علل الشرائع. قم: مکتبه الداوری.
۵. ابن فراء، محمد بن حسین. (۱۴۱۴ق). الأحكام السلطانیة. بیروت: دارالفکر.
۶. ابن مردویه، احمد بن موسی. (۱۴۲۴ق). مناقب علی بن ابی طالب. قم: دارالحديث.
۷. ابن مغزلی، علی بن محمد. (۱۴۲۶ق). مناقب علی بن ابی طالب. قم: انتشارات سبط النبی.
۸. امینی، عبدالحسین. (۱۳۷۲ق). الغدير فی الكتاب و السنه و الأدب. تهران: دارالکتب الاسلامیه.
۹. آیش، یوسف. (۱۹۸۸م). نصوص الفکر السیاسی الاسلامی، بیروت: دارالطلیعه.
۱۰. بحرانی، علی بن عبدالله. (۱۴۰۵ق). منار الهدی فی النص علی إمامة الأئمة الاثنی عشر علیهم السلام. بیروت: دار المنتظر.
۱۱. بحرانی، میثم بن علی. (۱۴۱۷ق). النجاة فی القيامة فی تحقیق أمر الإمامة. قم: مجمع الفکر الإسلامی.
۱۲. بخاری، محمد بن اسماعیل. (۱۹۸۴م). صحیح البخاری. بیروت: دار إحياء التراث العربی.
۱۳. تفتازانی، مسعود بن عمر. (۱۴۱۲ق). شرح المقاصد. قم: الشریف الرضی.
۱۴. حلبي، علی بن ابراهیم. (۱۴۲۷ق). السيرة الحلیية (چاپ دوم). بیروت: دارالکتب العلمیه.
۱۵. حلبي، جعفر بن حسن، (۱۴۱۴ق). المسلك فی اصول الدین. مشهد: مجمع البحوث الإسلامیه.
۱۶. حلبي، حسن بن یوسف، (۱۴۱۳ق). كشف المراد فی شرح تجرید الاعتقاد. قم: مؤسسة النشر الإسلامی.
۱۷. خزاز رازی، علی بن محمد. (۱۴۰۱ش). كفاية الاثر فی النص علی الائمه الاثنی عشر. تهران: سبحان.
۱۸. زمخشری، محمود بن عمر. (۱۴۱۷ق). الفائق فی غریب الحديث. بیروت: دارالکتب العلمیه.
۱۹. طوسی، محمد بن حسن. (۱۳۶۵ش). تهذیب الاحکام. (چاپ چهارم). تهران: دارالکتب الإسلامیه.

٢٠. فاضل مقداد، مقداد بن عبد الله (١٤٢٢ق). اللوامع الإلهية في المباحث الكلامية. (چاپ دوم) محقق: محمد علی قاضی طباطبایی. قم: مرکز انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم.
٢١. قاسمی، ظافر. (١٩٨٧م). نظام الحكم في الشريعة والتاريخ الإسلامي. بيروت: دارالنفائس.
٢٢. کلینی، محمد بن یعقوب. (١٤٠٧ق). الکافی (چاپ چهارم). محقق: علی اکبر غفاری و محمد آخوندی. تهران: دارالکتب الاسلامی.
٢٣. مجلسی، محمدباقر. (١٤٠٣ق). بحار الأنوار الجامعة لدرر أخبار الأئمة الأطهار (چاپ دوم). محقق: جمعی از محققان. بیروت: دار احیاء التراث العربی.
٢٤. مسلم بن حجاج. (١٤١٢ق). صحیح مسلم. قاهره: دارالحديث.
٢٥. مظفر، محمد حسن. (١٤٢٢ق). دلایل الصدق لنهج الحق، قم: مؤسسة آل البيت عليه السلام لإحياء التراث.
٢٦. مفید، محمد بن محمد. (١٤١٣ق). الارشاد فی معرفة حجج الله علی العباد. قم: المؤتمر العالمي لالفیة الشيخ المفید.
٢٧. مهدوی دامغانی، محمود. (١٣٧٥ش). جلوه تاریخ در شرح نهج البلاغه ابن ابی الحدید. تهران: نشر نی.
٢٨. هیشمی، علی بن ابی بکر (١٤٢٢ق). مجمع الزوائد و منبع الفوائد. بیروت: دارالکتب العلمیة.

